

SUMMARY

Benő, Attila; Lanstyák, István; P. Márkus, Katalin; M. Pintér, Tibor

Structural and editorial features of the Termini Hungarian–Hungarian dictionary and database

The *Termini Online Hungarian–Hungarian Dictionary and Database* describes the lexicon of the Hungarian language as spoken in the countries surrounding Hungary. It is considered to be a general dictionary of Present-day Hungarian. Each entry contains authentic sample sentences to illustrate the use of the headword, making it possible to examine the special use of a word or construction in a grammatical and pragmatic context. The lexicographical database is edited online in eight countries. The editors of the dictionary are members of the *Termini Hungarian Language Research Network*. Online editing makes it possible for the dictionary to expand – even simultaneously – as a result of activity in eight countries. In the present study, the authors review the novelties and peculiarities of the dictionary in some detail, touching on the following topics: dictionary structure, IT support, database character, multimedia elements, and labelling system.

Keywords: online dictionary, lexicographical database, Hungarian language variants, language contacts, style, etymology

Az oktatás terminológiája a Termini-szótárban – délszláv nyelvi kontaktusban

1. Bevezetés

A vajdasági (Va), a drávaszögi (Hv) és a muravidéki (Mv)¹ magyar közösség a 20. század kilencvenes éveinek elejéig, Jugoszlávia széthullásáig egy országban élt, a közvetlen, fizikai érintkezés különösen a drávaszögi és a vajdasági közösség esetében volt mindennapos, de a három régió tekintetében is folyamatos kapcsolattartás volt jellemző, sorsuk alakulásában ez a tényező is fontos szerepet játszott. Jugoszlávia megalakulásától a horvát és a szerb nyelvi standard egyfajta keverékeként a szerbhorvát, illetve horvátszerb vált az állam hivatalos nyelvvé. Ahogyan a többi nemzetiség esetében, úgy a magyar anyanyelvű lakosság vonatkozásában is jellemzőek lettek/voltak a nyelvi kontaktusjelenségek. A Jugoszláviában biztosított kisebbségi nyelvi jogok lehetővé tették a kisebbségi nyelven működő oktatási rendszer kialakítását is, ugyanakkor az oktatásszervezési folyamatok – objektív okok miatt – nem követték a Magyarországon aktuális oktatási terminológiát. Így egyrészt sok régies kifejezés is megmaradt az oktatással kapcsolatos magyar nyelvhasználatában, másrészt a kialakult kétnyelvűség jegyei is nyomon követhetők az oktatási terminológiában. A fontos szociológiai tényezőként számontartott nyelvi jogok oktatásszervezési

¹ A tanulmányban a Va a vajdasági, a Hv a horvátországi, az Mv pedig a muravidéki korpuszt (annak lexikai egységeit) jelöli ugyanúgy, ahogy teszi a Termini-szótár is.

vonatkozásai csak még inkább lehetővé tették a jugoszláviai magyarság csoportkohézióját. Tulajdonképpen éppen ennek (is) köszönhető, hogy igen markáns regionális oktatásterminológiáról beszélhetünk a volt Jugoszlávia magyar közösségeivel kapcsolatban. Az állam széthullásával az addig egy országban élő magyarság három különböző országban találta magát, és ez a nyelvhasználatban is érzékelhető, divergens változásokat indított el. Ezek nemcsak lexikális szinten jelentkeztek, hanem a többi nyelvi szinten is (hangtani, mondattani, morfoszintaktikai) egyre több kontaktusjelenség vált aktívvá a magyar nyelvhasználatban (lásd pl. a Va és Mv *ocena* 'érdemjegy, osztályzat' és a Hv *ocjena* 'érdemjegy' példáját²).

A Vajdaságban és a Drávaszögben élő közösség szoros együttélését az is bizonyítja, hogy a drávaszögi magyarság a társadalmi élet minden szintjén a Vajdaság felé gravitált. Ennek hatására kialakult egyfajta közös regionális nyelvhasználat, amely számos közös kontaktusjelenséget tartalmazott, amelyeknek alapja a szerbhorvát-horvátszerb nyelv volt. Bár a drávaszögi közösség a dél-dunántúli nyelvjárási régióhoz tartozik, a vajdasági pedig a dél-alföldihez, a két déli régió közötti különbségek nem mindig olyan élesek (Kiss 2003: 276). Ezért is lehetett a Délvidéknek nevezett vajdasági és drávaszögi térséget egységnek tekinteni. Közös nyelvhasználatukat megerősítette az is, hogy a két közösség nyelvjárási alaprétégére ráépült – a médiának és az iskolázottságnak köszönhetően – egy közös magyar köznyelvi réteg, az úgynevezett regionális köznyelv, amelyet a szerbhorvát-horvátszerbből átkerült kölcsönelemek egészítettek ki, létrehozva ezzel egyfajta közös regionális nyelvhasználatot. A két közösség nyelvhasználatában egészen az elszakadásig számos olyan kölcsönelem volt jellemző, amely az utóbbi három évtized alatt jelentősen módosult (vö. Lehocki-Samardžić 2016).

A muravidéki közösség Szlovénia északkeleti részén (az egykori történelmi Vas és Zala megye területén) él, magyar nyelvhasználatában egyrészt erősen és következetesen őrzi a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió szinte minden elemét, másrészt hat rá a szlovén államnyelv és a közvetlen szomszédság, valamint az egyre erősödő migráció hatásaként a kaj-horvát nyelvváltozat a maga jellegzetes elemeivel (erről bővebben pl. Kolláth 2020). Az 1959-ben bevezetett muravidéki két tannyelvű oktatási modell – amely a magyar nemzeti közösség életterén (a nemzetiségileg vegyesen lakott területen) mindkét együtt élő nemzet számára kötelező, mindkét nyelv tantárgy is és tannyelv is az oktatási programban – a kontaktusjelenségek abszolút forrásának tekinthető a közvetlen, stabil, permanens és intenzív kontaktushatás, a nyelvi és kulturális érintkezés következményeként, mind a mai napig. Az a tény pedig, hogy a magyar (anya)nyelv oktatásában szinte Szlovénia önállósulásáig vajdasági tankönyveket használtak, rányomta bélyegét az iskola nyelvének alakulására, a szaknyelvi regiszterek kialakulásának a folyamatára.

2. A korpuszról és a kutatásról

Jelen tanulmány a kontaktusjelenségek egy terminológiai egységére, az oktatással kapcsolatos szókincsre fókuszál. A Termini-szótár korpuszát felhasználva végezhe-

² A jat (ě) hang reflexiója a modern szláv nyelvekben nyelvmegekülönböztető fonológiai jelenség.

tünk kutatást a három, délszláv nyelvi kontaktusban élő külső régió magyar nyelvhasználatában jelen levő oktatásterminológiai egységeket illetően. A kölcsönzések tipológiáját követve egy-egy lexéma kapcsán kitérünk azokra az oktatásterminológiai kihívásokra, amelyek szükségessé vagy vonzóvá teszik az adott többségi nyelvi modell átvételét valamilyen formában – a direkt vagy indirekt kölcsönzési folyamat eredményeként. A Termini-szótár különböző régiókat érintő egységeinek sokrétű, különböző megközelítésű elemzését Benő (2004; 2014), Lanstyák (2006; 2008), Benő–Juhász–Lanstyák (2020) és Kolláth (2021) munkái révén kísérhetjük nyomon, amelyek a szótár újabb és újabb terminológiai egységeiből létrehozható tematikus korpuszok kutatásához nyújthatnak segítséget. Témánk tekintetében kiemeljük Szoták (2019) tanulmányát, amely a Kárpát-medence geopolitikai terének magyar nyelvi oktatásterminológiai különbségeire hívja fel a figyelmet hat kiválasztott terminus összehasonlító vizsgálatával.

Tanulmányunk célja megvizsgálni a régiókban jelenlévő lexikális kontaktusjelenségek eredetét, összetételét és az adott oktatási struktúrához kapcsolódó szemantikai vonatkozásait: az átvétel módjának, technikájának régiónkénti párhuzamait, illetve eltéréseit. Másrészt célunk körvonalazni az egy-egy kölcsönző, átvétel létrejöttét és használatát övező nyelvi stratégiai döntések és megoldások nyelvi hátterét.

Tolcsvai Nagy Gábor (2017: 26) rámutat arra, hogy a közösség kommunikációs hálózatának jelentős tagoló tényezője a kommunikatív cselekvésekben való részvétel módja, mértéke, lehetőségei, továbbá fontos szempont a centrum-periféria tengely mentén kialakult normarendszerek működése. Ahogyan Tolcsvai Nagy fogalmaz, „[a] nyelvközösséget, illetve a beszélőközösséget a nyelvi interakciók során bemutatott (érvényesített), illetve elvárt normák tartják össze, méghozzá a replikáció, a folyamatos azonosítás (változatlan jóváhagyás) és az alteráló replikáció, valamint az innováció, a változtatás nyelvi praxisbeli műveleteiben” (i. m. 27). A beszélő az oktatási rendszerrel kapcsolatos terminus technikusok használatakor a társadalmi interakcióban egy adott társadalom tagjaként vesz részt, ezt az odatartozást erősíti meg akkor is, amikor a régió társadalmi szerkezetéhez kapcsolódva használja a magyar nyelvű kommunikációban a régió- és társadalomspecifikus nyelvi formákat, elemeket.

3. A korpusz vizsgálata

A Termini-szótár 2021. június 20-án összesen 5136 szócikket tartalmazott, amelyből a vajdasági, a horvátországi és a muravidéki korpusz összesen 2940 szócikkből állt, ez a teljes anyag 57,2%-a. A szótár teljes anyagát tekintve az oktatás-nevelés fogalomkörbe tartozó szócikkek száma 448, ez az összes szócikk 13,7%-a. A Va, Hv és Mv régiók összes (2940) szócikkből 207 szócikk tartozik a tárgyalt fogalomkörbe, ami a három régió teljes szóanyagának a 7%-a, a szótár teljes oktatási korpuszának pedig 46,2%-a.

A szótár önálló szócikkei – a kölcsönző régiós ismertségét tekintve – többregiós (közös), illetve egyregiós (saját) szócikkek. Többregiós az a szócikk, amelynek kölcsönzőszava nem csak egy régióban használatos. Néhány példa abból a csoportból, ahol

a Va, Hv, Mv használathoz más régiós ismertség is tartozik: például az *abszolvent* (+ Öv) 'abszolvens: felsőoktatási intézmény utolsó évét végző hallgatója, aki már letette minden vizsgáját, de még nem államvizsgázott, és nem védte meg a szakdolgozatát', *diplomál* (+ Öv) 'felsőoktatási intézményben diplomát szerez, diplomázik', *docent* (+ Fv, Ka, Öv) 'docens', *professzor* (+ Fv, Öv) 'közéiskolai tanár', *prorektor* (+ Er, Fv, Ka) 'rektorhelyettes'. A több régiós szócikkek között szép számban vannak olyanok, amelyek a három most vizsgált régió közös szócikkei: például *aktíva* 'munkaközösség egy adott szakterületen', *dom* 'kollégium', *faksz* 'egyetemi kar', *flomaszter* 'rostirón, filctoll', *matúra* 'érettségi vizsga', *praksza* 'iskolai gyakorlat', *profeszorica* 'közéiskolai tanárnő', *szeminár* 'szeminárium', *szkripta* 'sokszorosított egyetemi jegyzet'. Az egyes régiók saját szócikkei (egy régiós szócikkek) olyan kölcsönelemeknek írnak le, amelyek – a szótári anyag feldolgozottságának függvényében egyelőre – csak az adott közösség magyar nyelvhasználatának aktív elemei.

Néhány példa a Va korpuszból: *akadémiai polgár* 'egyetemi polgár', *diákkönyvecske* 'az iskolába való iratkozás alkalmával kiállított dokumentum', *elemi iskola* 'általános iskola', *iniciális teszt* 'a vizsga előtti időszakban végzett írásos tudásfelmérés eszköze', *iskoláskor előtti intézmény* 'iskoláskor előtti gyermekek számára létesített intézmény, pl. óvoda, napközi', *katedrafőnök* 'tanszékvezető', *magisztrál* 'magiszteri címet szerez valamely egyetemi karon', *rendes tanuló* 'napnali képzésben részt vevő tanuló', *vezsbánka* 'dolgozatfüzet'.

A Hv korpusz néhány példája: *gumica* 'radír', *dopunszka* 'diplomamelléklet', *ixica* 'diákigazolvány', *izvedbeni* 'tanrend', *kvacsica* 'pipa', *ocjena* 'érdemjegy', *odszjek* 'tanszék', *raszpered* 'órarend', *razrednica* 'osztályfőnök asszony', *referáda* 'tanulmányi osztály', *sesztár* 'körző', *sverc* 'puska (iskolai család eszköze)', *terenszka* 'tanulmányi kirándulás'.

Az Mv korpusz néhány lexikai egysége: *berilo* 'olvasókönyv', *bruc/brucka* 'elsőéves egyetemi hallgató', *brucovanje* 'golyaavató', *cicibán* '1. óvodás, 2. szlovén gyermekcipómárka', *maturitetni tecsaj* 'érettségi(re felkészítő) tanfolyam', *opomin* 'intő', *penkalo* 'töltőtoll', *podalsano* 'napközi', *szuplenca* 'helyettesítés', *ucsbenik* 'tankönyv', *urnik* 'órarend'.

A vizsgált korpusz elemeinek több mint 90%-a közvetlen kölcsönzés eredménye (vö. Lanstyák 2006: 17; Benő 2008: 24). A kölcsönszavak jelentős része a kulturális és szemantikai háló sajátosságaiából eredő lexikális hiány eredményeképpen került a külső régiók magyar nyelvváltozataiba. Myers–Scotton (1992: 29) különválasztja a kulturális kölcsönszavakat az alapvető (core) kölcsönszavaktól. A kulturális kölcsönszavak új tárgyakhoz, új fogalmakhoz kapcsolódnak, általában hirtelen jelennek meg, amikor a domináns nyelvi csoport használni kezdi őket. Myers–Scotton szerint (uo.) az alapvető kölcsönszavak viszont gyakran az átvevő nyelvben már meglévő szavak mellé kerülnek, többé-kevésbé azonos jelentéssel. Az átvételek kódváltások sorozatát követően válnak kölcsönszóként a nyelv részévé (vö. még Haspelmath 2008). A kulturális kölcsönzéssel átkerült elemek esetében a vizsgált korpusz olyan fogalmairól van szó, amelyek az átadó nyelvhez köthető kultúrában „mindennaposak, a magyarban azonban nincs lexikalizálódott megfelelőjük” Benő (2004: 88). A három régió oktatásterminológiájának számos eleme, amelyek az oktatási folyamatban

megjelenő új irányvonalakat, törekvéseket fejezik ki, ebbe a csoportba sorolhatók. Ide tartozik például a mindhárom régióban megtalálható *aktíva* 'az azonos tantárgyat oktató vagy az azonos évfolyamon dolgozó pedagógusok csoportja, munkaközössége', amely az adott társadalom oktatásszervezési fogalomkörének a része, a magyar közösségek az oktatás folyamatához tartozó szervezeti egységgel együtt vették át a szót, még Jugoszláviában. További idetartozó példák még: Va Hv *brúcos*, Mv *bruc*, *brucka* 'gólya', Va Hv *exkurzió* 'tanulmányi kirándulás', Va *vezsbánka* 'dolgozatfüzet', Hv *zadacsnica* 'dolgozatfüzet nagydolgozathoz', Va *budzset* 'állami költségvetés' → *budzseton lenni* 'állami költségvetésen tanulni (a felsőoktatásban)'.

Az egyéb közvetlen kölcsönszavak között tarthatjuk számon azokat a szavakat, amelyek a nyelvhasználatban alternatívát jelentenek a régióban is használt standard magyar szó mellett: a Hv Mv *pizmeni* 'írásbeli dolgozat', Va Hv *fakultet*, Mv *fakulteta* 'egyetemi kar', Va Hv *diktát*, Hv *ocjena*, Mv *likovna* stb.

A kombinált vagy hibrid kölcsönzés (vö. Lanstyák 2006: 26; Vukov Raffai 2012: 28) eredményeképpen létrejött elemek alacsonyabb számban fordulnak elő a vizsgált korpuszban, ilyen példák a Va *akadémiai polgár* 'egyetemi polgár' vagy a Mv *diferenciális vizsga* 'különbözeti vizsga' jelentésű szintetikus (névszói alaptagú szó szerkezet), illetve a Mv *iskolavrecska* 'tornazsák, tornazacska' analitikus szerkezet (összetett szó).

Az indirekt kölcsönzés kategóriájába soroljuk a tükörfordításokat, illetve a szerkezeti átvételeket, amelyek esetében az átadó nyelvi elem másolása, illetve fordítása mind a morféimák, mind pedig a szintagmák szintjén történhet. Haugen (1950: 214) szerint a beszélő ezekben az esetekben a minta releváns elemeit az átvevő nyelv elemeivel helyettesíti. A szerkezeti átvételek jelenléte a két nyelv magasabb szintű ismeretét és használatát feltételezi, elsősorban az átvevő oldalon. A vizsgált korpuszban példa erre a kategóriára a Va *írásbeli dolgozat* 'nagydolgozat' (← szrb *pismeni zadatak*), Va *katedračfönök* 'tanszékvezető' (← szrb *šefkatedre*), Va Hv *diplomavizsga* 'diploma védése' (← szrb *diplomski ispit* ← hrv *diplomski ispit*), Mv *érettségi tánc* 'szalagavató' (← szln *maturantski ples*), Mv *elesik* 1. 'megbukik' pl. a vizsgán, 2. 'elmarad' vmi (← szln *padati*), Mv *fellépés* 'zárótanítás, vizsgatanítás, bemutató tanítás, bemutató óra' (← szln *nastop*). Szintaktikai átvételre példa a Va és a Hv *beirja az évet* 'beiratkozik valamelyik évfolyamra az egyetemen' (← szrb *upíše godinu*; ← hrv *upisati godinu*).

A jelentésbeli kölcsönszavak tekintetében jellemző, hogy az átadó nyelvben az átvevő nyelvhez képest szélesebb jelentésspektrum jellemez egy-egy kifejezést, hatására az átvevő nyelvben is megjelenik a többletjelentés. A vizsgált korpusz esetében gyakori példa, hogy az átadó nyelvben idegen szó a minta, az átvételt, továbbá használatát megkönnyíti annak tudata, hogy (akár) a magyarban is meglehetne vagy meg is van a szó, más vagy szűkebb jelentésben: például Va Hv *mentor* 'témavezető (középszkolában vagy egyetemen)'; Va Hv *inspektor* 'tanfelügyelő'; Va Hv Mv *katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék'; Va Hv Mv *kabinet* 'szaktanterem'; Va Hv *akadémia* 'egyes felsőoktatási intézmények megnevezése'. Más esetben a magyarban mindennapos használatú szavak vesznek fel az adott régiókban oktatási kontextusban többletjelentést, például a Va *anyanyelvápolás* 'ilyen nevű tantárgy' vagy a Mv

osztálytárs 'évfolyamtárs, csoporttárs'. A Va Mv *kitűnő* 'az ötös osztályzat (5) minősítése szöveges értékelésben', *jeles* 'négyes osztályzat' és *jó* 'hármas osztályzat' érdemjegyeket kifejező szavak speciális jelentésben vannak jelen a régió oktatással kapcsolatos kontextusában, ebben az esetben jelentésük eltér a magyar standard jelentésektől.

4. Azonosságok és különbségek

Lars Johanson (1992: 202) kiemel egy fontos tényezőt, amely motiválhatja a nyelvi elemek átvételét egyik nyelvből a másikba, ez pedig az attraktivitás. Véleménye szerint az átadó nyelv hármas szerkezetéből – anyagi, szemantikai, kombinációs – az átvevő nyelv beszélője akár egyetlen elemet is kiválaszthat, amelyet a nyelvhasználat szempontjából vonzónak talál. Általában az analitikus formákról vélekednek úgy, hogy vonzóak az átvétel szempontjából. Témánk tekintetében erre példa a Hv *sztudíroz* 'egyetemi tanulmányokat folytat' vagy a Va Hv Mv *praksza* 'tanítási vagy szakmai gyakorlat'. A modell és az átvétel attraktivitását jelzi az is, hogy mindhárom régióban használják a szót, ilyen példa továbbá a Va Hv Mv *faksz* 'kar, egyetem' szó, amely az átadó nyelvben is a szleng elemként jelenik meg, ugyanígy csoportnyelvi szóként van meg a magyarban. A beszélők az *iskola* – *suli* szópár mintájára ezzel létrehozták az *egyetem* – *faksz* szópárt.

Minden régióban megjelenik a *dom* 'diákotthon, kollégium' lexéma (a srzb, *đački* vagy *studentski dom*, a hrv *učenički* vagy *studentski dom*, illetve a szln *dijaški* vagy *študentski dom* szószerkezet redukciójából), tipikus példája az átadó modell attraktivitásának, hiszen rövid, egytagú és egyszerű szóról van szó, amelynek a három régió oktatásterminológiai korpuszában lényegében csak egyetlen jelentése van, ez a tényező is növeli az átvétel attraktivitását, kifejezőerejét. Az átadó nyelvben a modell szemantikai mezeje szerteágazó, 'otthon: családi otthon, idősek otthona, csecsemőotthon, diákotthon, kultúrotthon; haza' jelentésben használják. A Va Hv Mv magyarba került szó a 'diákotthon'-on kívül az 'idősek otthona', illetve 'kultúrotthon' jelentésben is megvan. Felfedezhető, hogy azok a jelentések, amelyeket az átvevő magyar nyelvben összetett szóval fejeznek ki, gyakran kiegészülnek egyszerű szóból álló átvételekkel. Példa erre a mindhárom régióban megjelenő *floaszter* 'rostirón, filctoll' szó, amelynek megfelelői a közmagyar standardban a *filctoll* és a *rostirón* szavak. Ezek összetett szavak, endocentrikus összetételek, alaptagjuk az *irón*, illetve a *toll*, maguk a szavak az utótagok arculatát pontosító szerkezetek, míg a *floaszter* szót – bár az délszláv nyelvekbe bekerült szó etimonja összetett szó – a beszélők egyszerű szóként érzékelik, a mentális lexikonban nagyobb valószínűséggel különül el. Ahogyan Benő (2004: 152) rámutat, „az általánosabb érvényű kategóriát megnevező szó előnye [...] az információsűrítés: ez is lehetővé teszi, hogy egy szóval fejezzük ki azt, amit másként csak jelzős szerkezettel vagy körülírással lehetne”.

A korpuszban előfordulnak olyan eltérések, amelyek egy-egy szóra vonatkozóan az átadó nyelvek közötti különbségeket emelik ki az átvételek esetében. Példa erre a jelenségre a Va *hemijszka* ~ Hv *kemijszka* ~ Mv *kemicsni* 'golyóstoll', a Va Hv

penkala ~ Mv *penkalo* 'golyóstoll',³ a Va Hv *brúcos* ~ Mv *bruc* 'elsőéves egyetemi hallgató'. A közvetlen átvételek gyakori elemei azok a szavak, amelyek egy fonéma különbségével megvannak a magyar standardban is: Hv *absolvent* ~ standard Hu *absolvens*,⁴ Hv Va Mv *docent* ~ standard Hu *docens*, továbbá a Hv *maturant*, amelynek különlegessége, hogy a *maturáns* alak a magyar standardban is ismert, viszont elavulófélben van, ugyanakkor kiemeli a fentebb részletezett átvételek jellegzetességeit. Ugyanebbe a sorba tartozik a mindhárom régióban megtalálható *sztudent* 'egyetemi hallgató' szó, azzal, hogy itt már nem beszélhetünk magyar párhuzamról. A vizsgált régiókban további számos olyan átvétel jelenik meg, amelynek alakváltozata a standard része, ilyenek a Hv *kolegij* ~ *kollégium* 'kurzus', jelentése viszont eltér a standardban használt jelentéstől, például Hv *szeminár* ~ *szeminárium* 'szemináriumi óra'. Ezekben az esetekben az átvétel alakilag különbözik, mert követi a forrásnyelv morfológiai tulajdonságait, a jelentésben pedig nincs különbség. Az alakváltozatok sorába tartoznak azok az esetek, amikor az átvett szó a magyarban is megvan, az adott régióban azonban a többségi nyelvből átvett szó vált a használat alapjává, ezáltal a beszélő „választ” magyar toldalékot a szónak. Ennek az eljárásnak az eredményeképpen a standard magyar és a regionális magyar változatok eltérnek egymástól, például Va Hv Mv *diplomál* ~ standard Hu *diplomázik*.

Az átvett elemekben rendszerbeli különbségekre is rámutathatunk. Erre példa a hrv *nastupno*, illetve az ezzel összefüggő szlovén *nastop* kifejezés, amely mindkét régió magyar közössége számára átvételi modellnek számított. Így jött létre közvetlen kölcsönszóként a Hv *nasztupno* 'habilitációs előadás', illetve közvetett átvételként, tükörszóként a Mv *fellépés* 'zárótanítás, vizsgatanítás, bemutatótanítás, bemutatóóra'. A szlovéniai magyarban a szó a tanárjelölt vizsgatanításának megnevezésére is szolgál, tágabb jelentéskörű tehát, nem korlátozódik a habilitációs eljárás egy mozzanatára.

5. Kontaktusjelenségek az oktatási okiratokban

A három régió oktatási terminológiájának nagyobb részét a szóbeli használat, illetve a másodlagos szóbeliség jellemzi. A szavak egy kisebb, de meghatározó része azonban a regionális magyar nyelv írott mintáiban is jelen van, például a rendeletek, hivatalos leiratok, továbbá a tantervek és oktatási dokumentumok – bizonyítványok, napló, igazolásra vonatkozó űrlapok – szövegeiben. Az alábbiakban a három régió bizonyítványainak szövegében megjelenő kontaktuselemeket vizsgáljuk meg.

³ A *penkala* alak a golyóstoll feltalálójának névformáját követi, a *penkalo* semleges nemű alakja pedig az íróeszköz jelentését hangsúlyozza. A *penkalo* alakja a forrásnyelvben a használati tárgyak megnevezésére használt semleges nemű képzését követi, és idővel olyan szinten elvált a feltaláló nevével, hogy ma már az említett íróeszköz fogalma csak bizonyos háttérismerettel azonosítható a feltaláló *-a* végű nevével.

⁴ A szláv nyelvek az ógörög és a latin eredetű nemzetközi szavakat nem a magyarhoz hasonlóan nominativus (*absolvens* – a latin participium imperfectum nominativusa) formájában veszik át, hanem genitivusban (*absolventis* – a latin participium imperfectum genitivusa), amelyről lekerül az *-is* latin genitívusi rag, így az *absolventis* alak lesz a horvát szó ragozási mintájának a töve, egyben a nominatívusi alakja. (Lásd még a Hv *docent*, *maturant*, *sztudent* átvételeket.)

A Va *diákkönyvecske* 'félévi bizonyítvány; az általános iskolába való iratkozás alkalmával kiállított dokumentum a tanuló személyi adataival' (< szrb *đačka knjižica* 'ua') kifejezés előzménye az *elemi népiskolai értesítő könyvecske* kifejezés, amely a 19. század végén és a 20. század első felében terjedt el a formanyomtatványokon. Minden bizonnyal ennek, valamint a szerb, diminutív képzővel ellátott megfelelőnek (*knjižica*) a hatására került a magyar megnevezésbe a *könyvecske* elem. Ugyanakkor a középfokú oktatási intézmények által használt félévi bizonyítványon már az *értesítőkönyv* kifejezés látható, míg a szerb megnevezés változatlan. A *könyvecske* lexémát, amely a *bankönyvecske*, *betegkönyvecske* összetételek eleme is, általában szlavizmusként, a kontaktushatás eredményeként tartják számon a diminutív képző jelenléte miatt (Göncz 1999: 181), ezt a formát azonban magyar nyelvi képződmények is támogatják. Bartha Katalin (1952: 23) a szlávóniai nyelvhasználatban a kicsinyítő képző feltűnően gyakori használatáról beszél, amelyben még az Árpád-kori *-d* kicsinyítőképző is megőrződött. Ugyanerről a jelenségről ír Penavin Olga is (1986: 53), aki ezt régiós szinten is megfigyelte, leírta. A *diákkönyvecske* átvételt a horvátországi közösség is használta egészen a legújabb oktatási reformig, ugyanis 2017 óta a naplók és a tanulói eredmény követése teljesen átkerült a virtuális térbe. Ettől a pillanattól kezdve már nem volt szükség a *diákkönyvecske* fogalomra, így ma már ott régies (retró) feljegyzésként tartjuk számon. A vajdasági okmányokban továbbá megjelenik a *rendes* és *rendkívüli tanuló* 'nappali, illetve levelező tagozatos tanuló' terminus a szrb *redovan učenik* és *vanredni učenik* kifejezések tükörfordításaként.

1. kép. A kétnyelvű diákkönyvecske

Megvizsgálva a három régió bizonyítványait, feltűnik az anyanyelvként tanult *magyar nyelv* tantárgy eltérő megnevezése: a szerbiaiban *magyar nyelv*; a horvátban *magyar (anya)nyelv*; a szlovénban pedig *magyar mint anyanyelv* jelenik meg a szlovén *madžarščina kot materinščina* szó szerinti fordításaként. A Szlovéniában kiadott kétnyelvű középiskolai bizonyítvány legtöbb eleme pontos fordítása a szlovén terminusoknak, duplikáló típusú okmányról van szó. A szlovén *razredničarska/razrednik* 'osztályfőnök' terminus az aláíró személy titulusának megnevezéseként jelenik meg az okmányon, a mellette álló magyar változat: *osztályfőnök/osztályfőnök*. A nőneműsítés ebben az esetben a szlavizmus jegyeként, illetve a duplikáció elemeként értékelhető.

2. kép. A szlovén kétnyelvű bizonyítványokon látható nőneműsítés

Ugyanakkor a horvát bizonyítványban a nőnemű *razrednica* 'osztályfőnöknő' mellett az *osztályfőnök* kifejezés jelenik meg, ezzel illeszkedve a magyar standardhoz. A szerbiai okmányokban eleve egy másik forrásnyelvi kifejezés szerepel, az *odeljenski starešina* '(szó szerint:) tagozatvezető', amelynek a nyelvtani neme nem változik a szerbben sem, ezáltal a magyar megfelelő is minden esetben *osztályfőnök*. A bizonyítványok további regionális nyelvi jegyeket tartalmaznak az érdemjegyek – Va Mv *kitűnő, jeles* és *jó* – leírásában.

Мађарски језик - Magyar nyelv

врло добар - jeles (4)

3. kép. A szerb kétnyelvű bizonyítványon látható a magyar nyelv és irodalom tantárgy és az érdemjegy elnevezése

Madžarščina I	prav dobro (4)
Magyar mint anyanyelv	jeles (4)

4. kép. A szlovén kétnyelvű bizonyítványon látható a magyar nyelv és irodalom tantárgy és az érdemjegy elnevezése

Mađarski jezik (materinski).....vrlo dobar (4)
Magyar (anya) jezik.....jó (4)

5. kép. A horvát kétnyelvű bizonyítványon látható a magyar nyelv és irodalom tantárgy és az érdemjegy elnevezése

Feltétlenül megemlítendő, hogy ez a jelentésbeli másság, az öt érdemjegy megnevezésének skálája (kitűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen) szemléletbeli másságot is jelent(het), gyerekközpontúbb, támogatóbb, ösztönzőbb, mint például a Magyarországon használatos *jeles, jó, közepes, elégséges, elégtelen* skála, amelyet a horvátországi magyar nyelvű iskolai bizonyítványokon is látunk.

»Ocjena iz nastavnog predmeta: odličan (5), vrlo dobar (4), dobar (3), dovoljan (2), nedovoljan (1).«

»Tantárgyankénti osztályzat: jeles (5), jó (4), közepes (3), elégséges (2), elégtelen (1)«

»Ocjena općeg uspjeha: odličan, vrlo dobar, dobar, dovoljan, nedovoljan.«

»A tanulmányi átlageredmény: jeles, jó, közepes, elégséges, elégtelen.«

6. kép. A horvátországi kétnyelvű bizonyítványokon szereplő érdemjegyek megnevezése

6. A szótár elemeinek idődimenziója

Az elmúlt száz évben végbement társadalmi változások döntően befolyásolták mind a Magyarországról, mind pedig az adott államnyelv részéről érkező nyelvi hatások módját és intenzitását. Az oktatási szerkezetre vonatkozó terminusok magyar megfelelőit a múlt század negyvenes, ötvenes éveitől saját, regionális nyelvi eszközök-

ből kellett magyarra fordítani, bizonyos esetekben pedig megkeresni a már korábban létrejött és használt kifejezéseket – a húszas években már létező kifejezésekből lehetett elsősorban válogatni, az új magyar terminusok kevésbé voltak hozzáférhetők a negyvenes években. Így a Va Hv *inasiskola* 'szakközépiskola' vagy a Va *internátus* 'diákotthon' olyan régiségek, amelyeknek a jelentése fokozatosan alkalmazkodott az újabb igényekhez. Mára azonban ezeknek a szavaknak jórésze ki is szorult a fiatalabb generáció szóhasználatából, mivel a regionális médiában és a közbeszédben már a Magyarországról importált kifejezések jelentek meg a nyolcvanas, kilencvenes évektől folyamatosan, becsempészve ezzel a regionális nyelvváltozatok szerkezetébe némi globalizációs, egységesítő folyamatot. Mindennek ellenére élő szavakról van szó az említettek esetében is, hiszen egy középkorú/idősebb generáció használja őket. Vannak azonban olyan kifejezések, amelyeknek – bár régiségnek számíthatnának – használata nem szorul ki, a magyarországi nyelvi hatás sem változtat domesztikációjukon, ilyen szó például a Va Hv *örökíró*. További példát jelentenek a Va Hv Mv *inspektor* 'felügyelő, ellenőr', a Va Hv Mv *katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék', a Va Hv Mv *praksza* 'szakmai, tanítási gyakorlat', a Va Hv Mv *prodékán* 'dékánhelyettes', a Va Hv Mv *szkripta* 'sokszorosított egyetemi, főiskolai jegyzet', a Va Hv *sztudent*, a Mv *student* 'egyetemi, főiskolai hallgató' kölcsönzők, amelyek az oktatási rendszer részeként kerültek be a nyelvbe, leginkább az ötvenes évektől vannak jelen. Egy részük kiszorulóban van, mivel a nyelvi érintkezések hálózata és dinamizmusa megváltozott, ezáltal pedig folyamatosan újabb átvételek is bekerülnek a nyelvhasználatba. Már nem a korlátozott hatókörű csatornákon (Magyar Rádió, Magyar Televízió) keresztül történő, szűkebb befogadó kört elérő magyarországi nyelvi hatás jellemző, mint a hetvenes, nyolcvanas években, hanem a folyamatos online tér mellett az egyre inkább megvalósuló fizikai kontaktusok hatása is másként formálja a nyelv(változat)i érintkezések természetét.

7. Összefoglalás

A tanulmányban a *Termini online magyar–magyar szótár és adatbázis* három, régiós korpuszának rövid bemutatására vállalkoztunk. Azoknak a térségeknek a kölcsönzőanyagát elemeztük meghatározott szempontok szerint (Vajdaság, Drávaszög, Muravidék), amelyek déli szláv nyelvekkel (szerb, horvát, szlovén) éltek és élnek közvetlen, intenzív nyelvi és kulturális kontaktusban. Annak ellenére, hogy a három régió sokban különbözik egymástól (társadalmi, gazdasági, szociokulturális szempontok; a Vajdaság nagyrégió, a másik kettő kiségió), mégis hasonló tendenciák érvényesülnek a szó- és szerkezetkölcsönzésben. Ennek legfőbb oka a közös múlt és a sokban hasonló jelen. Az elsősorban, hogy a kölcsönzés mindhárom esetben a környezetnyelvből (második nyelv) történik, és ez erősen kihat a folyamat módjára, formájára és mértékére is (Benő 2014: 36). Az elemzett oktatási korpuszok azonosságai, hasonló tendenciái – mind a szűkebb témákat, mind pedig a kölcsönzés típusait tekintve – szoros egységet mutatnak a maguk sokféleségében.

A határon túli magyar beszélőközösségek a negatív sorsesemények után sikeresen alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez; olyan nyelvváltozato(ka)t

hoztak (maguknak) létre, amelyek minden szinten kielégítették kommunikációs igényeiket. A kölcsönzés termékei, az államnyelvi eredetű lexikai egységek elsősorban a beszélt nyelvváltozatokba épültek be, így pótolni tudták a keletkezett nyelvi hiányt (Lanstyák 2008: 134–5). Az oktatás nyelve viszont – az egyik legfontosabb intézményrendszerhez szorosan kötődő regiszterként – hivatalos dokumentumaiban, azaz írásban is következetesen alkalmazza a többségi nyelvből vett kölcsönszókat. Ezért jelenthet kihívást a továbbiakban például az iskola nyelvi tájképének elemzése, a digitális anyagok (honlapok) nyelvezetének (lexikológiai) vizsgálata, a kontaktushatás tendenciáinak figyelemmel kísérése.

A fennállásának huszadik évfordulóját ünneplő Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat egységes szempontok alapján szervezett elméleti és gyakorlati tevékenységének, a szóhatártalanításnak legimpozánsabb és egyben leghasznosabb, legkézzelfoghatóbb eredménye a *Termini online magyar–magyar szótár és adatbázis*. A három elemzett régiós korpusz is egyértelmű bizonyíték arra, hogy az országhatárok fölé emelkedve – kulturális nemzetben gondolkodva – jeleníti meg a magyar nyelvterület kontaktuszónáinak jellegzetes lexikális elemeit. Befogadó szemléletével megteremti és nagymértékben segíti a magyar–magyar kommunikációt, gazdagítja, színesíti a magyar nyelvközösség anyanyelvváltozatait, lehetőséget ad arra, hogy a nyelvválasztásban mindig az adott nyelvhasználati szintér kívánalmainak megfelelően járjanak el a beszélők (Péntek 2004; Kolláth 2005: 103–4). A szóhatártalanítás folyamata új dimenziókkal tágítja a magyar szókészlet differenciálódásával kapcsolatos kutatásokat, hangsúlyozva ezzel az intralingvális diverzitás megtartásának fontosságát. A Ht szótár szerkesztőinek munkáját alapjában véve a továbbiakban is ezek a szempontok határozzák meg, kiegészülve természetesen mindig az éppen aktuális nyelvi, nyelvhasználatbeli tendenciákkal és a nyelvalkítás sürgető feladataival.

SZAKIRODALOM

- Bartha Katalin 1952. *A szlavóniai nyelvjárás szóképzése*. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézet Kiadványai, Debrecen.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár. <https://doi.org/10.36240/etf-246>
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Cluj-Napoca.
- Benő Attila 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Tudományos Füzetek 281. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár. <https://doi.org/10.36240/etf-281>
- Benő Attila – Juhász Tihamér – Lanstyák István 2020. A Termini „határtalan” szótára. *MagyarTudomány* 181/2: 153–63. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.2>
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Szerbiában)*. Osiris Kiadó – Fórum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék.
- Haspelmith, Martin 2008. Loanword typology: Stepstoward a systematic cross-linguistic study of lexical borrowability. In: Thomas Stolz – Dik Bakker – Rosa SalasPalomo (eds.):

- Aspects of language contact: New theoretical, methodological and empirical findings with special focus on Romancisation processes.* Mouton de Gruyter, Berlin, 43–62.
- Haugen, Einar 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* 26: 210–31. <https://doi.org/10.2307/410058>
- Johanson, Lars 1992. *Strukturelle Faktoren in türkischen Sparchkontakten.* Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Kiss Jenő (szerk.) 2003. *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Kolláth Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken.* ZORA 39, Maribor.
- Kolláth Anna 2020. A magyar nyelv muravidéki változata az új évezredben – az oktatás és a kutatás kontextusában. *Magyar Tudomány* 181/2: 177–89. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.2>
- Kolláth Anna 2021. Az iskola nyelve(i) – a Termini szótár oktatás és nevelés fogalomkörű kölcsönszavainak élete a Muravidéken. (Megjelenés alatt.)
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 118–35.
- Lehocki-Samardžić Anna 2016. A „baranyai beszéd” nyelvjárási sajátosságai. In: Czetter Ibo-lyá – Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): *VI. Dialektológiai Szimpozion,* Szombathely–Nyitra, 455–64.
- Myers-Scotton, Carol 1992. Comparing codeswitching and borrowing. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 13/1–2: 19–39. <https://doi.org/10.1080/01434632.1992.994481>
- Penavin Olga 1986. *Nyelvjárások és köznyelv.* Nyelvművelő Füzetek. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határontúli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határontúli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* CXI/7: 729–31.
- Szoták Szilvia 2019. Értjük egymást? Oktatóterminológiai különbségek a Kárpát-medence magyar–magyar kommunikációjában. In: Szoták Szilvia (szerk.): *Diszciplinák találkozósa – nyelvi közvetítés a 21. században.* OFFI Zrt., Budapest, 247–59.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *A magyar nyelv jelene és jövője.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Vukov Raffai Éva 2012. *Az örökíró, a hémiszska és ami körülöttük van. A magyar nyelvhasználat vajdasági terei: nyelvi tervezés és oktatás.* Életjel, Szabadka.

INTERNETES FORRÁSOK

<http://termini.nyud.hu/htonline/htlista.php?action=search>

Kolláth Anna

redna profesorica (egyetemi tanár)
 Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru,
 Oddelek za madžarski jezik in književnost /
 Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kar,
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
<https://orcid.org/0000-0003-1181-8038>

Lehocki-Samardžić Anna

egyetemi docens

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa

Jurja Strossmayera u Osijeku /

Eszéki Josip Juraj Strossmayer

Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

<https://orcid.org/0000-0002-0615-5156>

Vukov Raffai Éva

rendkívüli egyetemi tanár

Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű

Tanítóképző Kar, Magyar Nyelv, Irodalom és

Kommunikáció Tanszék

<https://orcid.org/0000-0001-8393-1748>

SUMMARY

Kolláth, Anna; Lehocki-Samardžić, Anna; Vukov Raffai, Éva

The terminology of education in the Termini dictionary – in linguistic contacts with Southern Slavic languages

This paper is based on the material of the Termini dictionary and analyses the corpora of three regions exhibiting linguistic contacts with Southern Slavic languages: Vojvodina (Vajdaság), the Drávaszög region, and the Prekmurje region (Muravidék). It concentrates on items of the terminology of schooling in the Hungarian language use of the three speech communities, focusing on terminological contact phenomena involving the vocabulary of education and training. Following a typology of borrowings exemplified by a variety of lexemes, it discusses some terminological challenges that make it either necessary or desirable to borrow a linguistic model of the majority languages in some form – as a result of direct or indirect processes of borrowing. Analyses of items taken from the Termini dictionary, characterizing a variety of regions, and involving a number of different approaches to the issues that arise, can be seen to be an area of continuous research these days. Lexicological studies add new dimensions to the research on the differentiation of the Hungarian word stock, emphasising the importance of the retention of intralingual diversity.

Keywords: Termini dictionary, Vojvodina, the Drávaszög region, the Prekmurje region, lexical borrowing, terminology of education